

Ve zdravé společnosti jsou oba uvedené cílové aspekty socializace legitimní a společnost si vytváří mechanismy, jak oba ochránit a zabezpečit ve vzájemné rovnováze: dbá, aby socializující prostředí bylo vnímavé vůči možnostem růstu jedince a jedinec ve svém růstu aby akceptoval úkoly a povinnosti, které jsou ke společenskému, všeobecnému dobru. V tomto smyslu hovoříme o socializaci jakožto **personalizaci**. A personalizace je vyjádřením funkční socializace vyvážeností obou jejích cílových aspektů.

Jak ovšem stanovit hranice, jak garantovat toto vyvažování – to je úkol, který nikdy není vyřešen jednou pro vždy. I ve společnosti, která je si tohoto problému vědoma, existují fáze převahy jednoho či druhého cíle, nacházející v politických stranách a nejrůznějších složkách společnosti své stoupence.

4. SOUČINNOST SOCIALIZUJÍCÍCH PROSTŘEDÍ

Bylo by zavádějícím omylem představit si socializaci osobnosti jako proces, který se důsledně a lineárně odvíjí z nějakého výchozího centra (např. společnosti, státu) a víceméně bezproblémově dosahuje svých vznešených cílů. Víme, že to tak není a být ani nemůže. Vždyť společnost, stát jsou skladbou různých mocenských sil a zájmů, které se někdy více, jindy méně ustalují na nějakém společném úsilí, zpravidla ale i do oblasti socializace proniká pluralita zájmů na tom, jak by se měla nastupující generace vyvíjet a čím by se měla vyznačovat.

Stejně tak by bylo omylem představit si socializaci tak, že ji poučeně organizují ti už dobře socializovaní vůči těm, kteří teprve mají být socializováni (dětím, dospívajícím), a to tak, že se mladí lidé rozvíjejí se zákonitou nezbytností jako společenské bytosti, dbalé hodnot svého osobnostního rozvoje i ohledu k druhým a společností jako celku. Dobře víme, že socializace se ve velké míře uplatňuje prostřednictvím spontánních, mimoděnně působících vlivů a okolností, které nikdo moudrý neplánuje, nekontroluje a ani plánovat či kontrolovat nedokáže; že děti a mládež jsou často vystaveni vlivům problematickým, které je třeba i přizpůsobují orientování deviantně (viz níže, s. 101n.), parazitně či neproduktivně.

Jinak řečeno, skutečnost je taková, že **socializace probíhá v různých prostředích** – v rodině, škole, zaměstnání, kamarádských a přátelských skupinách, nejrůznějších organizacích a institucích. Značně ji ovlivňují prostředky masové komunikace – televize, rozhlas, tisk... Některá z těchto prostředí sledují obdobné cíle a navzájem se doplňují, jiná ale mohou vůči druhým zaujímat kritický, obranný, případně útočně odmitavý postoj a prosazovat proti nim své odlišné socializační směry.

Snad nejnápadnější je to v případě rodiny. **Co rodina, to svérázné socializační prostředí** s rozdílnými postoji vůči svému okolí, kladoucí taktéž své socializační úkoly; ač je každá rodina součástí společnosti a v míře větší či menší je i pod její kontrolou, přesto působí jedinečným způsobem a socializovaný jedinec také jedinečným způsobem toto působení zvládá (podrobněji viz III. část této knihy).

4.2 MEZOPROSTŘEDÍ

Mezoprostředí tvoří různá mikroprostředí individua a jejich vzájemné vztahy. Jeho socializační význam spočívá v tom, že umožňuje dětem a mladistvým vstupovat do rozmanitých oblastí života, nacházet a vymezit v nich svá postavení a odlišně vyjádřit svou konkrétní přínaléžitost.

Dítě se poměrně záhy stává členem dvou a více mikroprostředí, z nichž každé si je specificky nárokuje, skýtá mu sobě vlastní možnosti i limity, plní specifické socializační funkce. Připomeňme si např. tříleté dítě, které je každý den dáváno do mateřské školy. Rodina a mateřská škola jsou pro ně dvěma svébytně uspořádanými životními oblastmi – mikroprostředími, která od něho žádají odlišné projevy a staví je do odlišných situací, s nimiž si musí umět poradit. Podstatné přitom má být, že obě tato prostředí o sobě navzájem ví, že při veškeré své odlišnosti existuje jádro společných, propojených zájmů, tvořících důvod pro spolupráci. A právě to tvoří podstatu mezoprostředí. Že to není vždy lehké, prozrazují značné adaptační potíže některých jedinců, kteří potřebují dlouhý čas na jejich psychické zvládnutí.

S přibývajícím věkem dítěte a dospíváním přibývá i mikroprostředí, do nichž je jedinec v určitých rytmech střídavě včleňován: vedle rodiny je to škola, učňovské zařízení, pracoviště, prostředí chaty, kam rodina jezdí o volných dnech, sportovní oddíl navštěvovaný dvakrát týdně apod. V adolescenci nabývají na významu prostředí, která jsou mimo kontrolu dospělých.

V souvislosti s analýzou socializační funkce mezoprostředí platí dvě důležité věci.

1) **Rozšiřování počtu mikroprostředí**, v nichž dítě (mladistvý) žije. Toto rozšiřování je nutnou podmínkou vývoje zdravého sebevědomí a kompetence v různých oblastech života, kladoucích rozdílné nároky; překonání pocitů úzké ohraničenosti, bránící v pronikání za hranice známého světa. Co toto vše znamená, nám přibliží situace čtrnáctiletého chlapce, který vyrůstá ve vylučně vázanosti jenom na školu a rodinu, bez možnosti objevovat další oblasti mezilidských vztahů, druhů činnosti, používaných předmětů. Jeho vývojová stagnace v celé řadě směrů asi bude stále nápadnější a její důsledky stále hůře překonatelné.

2) K optimálním socializačním působením mezoprostředí nedochází automaticky tím, že je rozšiřován okruh mikroprostředí, ale pouze za určitých předpokladů. Mezi tyto předpoklady patří zejména vytváření a posilování **transkontextuál-**

Socializace se tedy odehrává v různých prostředích a tato různá prostředí jsou v různých vztazích vůči sobě navzájem i vůči celku společnosti. Jednotlivá prostředí socializují jedince nejen pro nároky společnosti, jak je reprezentují instituce, které má pod kontrolou (např. škola), ale také pro nároky své, které nejsou vždycky s nároky větších společenských celků identické; zdaleka ne všechna žádají a předpokládají totéž; dochází i ke konfliktům mezi nároky různých z nich.

Práce pedagoga vyžaduje, aby byl orientován v prostředích, v nichž dítě žije, která na ně působí. Znalost prostředí a postavení socializovaných jedinců v nich je jednou z nezbytných podmínek porozumění dětem/dospívajícím a správné volby účinných výchovných postupů.

Dnes už klasickým příspěvkem k analýze prostředí je práce Bronfenbrennera (1989). Tento autor rozlišuje mikroprostředí, mezoprostředí, exoprostředí a makroprostředí.

4.1 MIKROPROSTŘEDÍ

Ve svém mikroprostředí je jedinec v bezprostředním, důvěrném styku s lidmi, kteří je spolu s ním vytváří, zachází s vybavením, které je jeho samozřejmou součástí.

Mikroprostředím dítěte je v prvých dnech a měsících jeho života matka, s níž se nachází v symbiotickém vztahu (viz s. 107n.). Toto prvopočáteční mikroprostředí se postupně rozšiřuje na rodinu, tedy určitý omezený počet lidí:

- v nichž se dítě dokáže dobře orientovat, protože se k němu chovají způsobem jemu srozumitelným;
 - mezi kterými zaujímá své nezpochybnitelné postavení skýtající mu pocit jistoty a bezpečí, vůči kterým a s oporou o ně dokáže ono samo vyvíjet aktivity, napomáhající zásadním způsobem k rozvoji své osobnosti a využívání svých vývojových potencialit;
 - mezi nimiž se dítě (a nejenom dítě) cítí být doma, které je mu útočištěm.
- Mikroprostředím se dále stává skupina dětí, které spolu kamarádi, pospolitost důvěrných přátel, pracovní tým, sportovní družstvo apod.

ních sociálních vazeb. Jde o to, aby někdo nebo něco z prostředí, které je již dítěti důvěrně známé (např. rodina, škola), přecházelo spolu s ním do prostředí nového, s nímž ještě obeznámeno není. Tedy kamarád, oblíbená věc (hračka, kterou si dítě bere sebou jako „kus domova“) pomohou v různých prostředích transkontextuálně překlenuvat těžkosti, které s přechodem z jednoho do druhého ho souvisí. Čelí se tak adaptační krizi, která může vstup do nového prostředí socializačně znehodnotit.

S tím souvisí i důraz na **transkontextuální činnost**. Příznivě např. působí, když se dítě ujišťuje, že to, co se naučilo doma či v zájmovém kroužku, vzbudí kladnou odezvu ve škole či na letním táboře a naopak. Obě prostředí se tak navzájem podporují a jejich pozitivní socializační účinek je tím umocňován v porovnání se situací, kdy jde o nespojitě, ostře oddělené sféry: např. učitel odmítá vyslechnout, co se dítě dozvědělo od rodičů, protože „to sem nepatří“, „s tím tady neruš“. A rodiče příliš nezajímá, co se dítě naučilo ve škole a chtělo by s nimi sdílet.

Důležitá je **eliminace konfliktů** mezi mikroprostředími a vytváření plodné komplementarity mezi nimi. Připomeňme si zde známou skutečnost, že vzájemný vztah mezi mikroprostředím rodiny a školy se nejednou stává polem vzájemné nevrzlivosti. Děti jsou na tyto jevy zpravidla citlivé a kvalita jejich socializace jimi vážně trpí, např. tím, že rozporů zneužívají ve svůj prospěch – před rodiči svádí vinu za své potíže na učitele, který mu křivdí, na učivo, které je vinou špatné učebnice nesrozumitelné apod. V důsledku konfliktově demoralizujícího prožívání prostředí se tyto děti nedokážou nadchnout či plně soustředit na své studijní úkoly, nevědí, komu mají věřit a na koho se s důvěrou obrátit.

Příklad č. 20 Vliv provázanosti prostředí rodiny a školy na školní úspěšnost

Zajímavou ilustraci této problematiky nabízí výzkum D. Hayese a J. Grettera (1969). Na velkém vzorku zkoumaných žáků 2. a 6. tříd základních škol prokázal, že školní výsledky některých z nich mohou být až z 50 % ovlivněny vzájemným vztahem mezi rodinným a školním prostředím. U žáků, jejichž rodinné prostředí je s prostředím školním v komplementárním souladu, docházelo vždy po prázdninové přestávce k výraznému pokroku ve školní úspěšnosti. Rodinné prostředí zřejmě děti podněcovalo k aktivitám prohlubujícím jejich postoj ke vzdělání, škole, učivu, získávání nových poznatků, využívání toho, co se naučily. Tyto děti se na školu těšily a vyučely se do ní s novým elánem, iniciativami, plány, touhou prosadit se s tím, v čem pokročily, něco se dozvědět v oblastech, které je zajímaly.

Oproti tomu u žáků, jejichž rodinné prostředí bylo svými postoji a zájmy škole vzdáleno a vyvolávalo vůči ní spíše nedůvěru či averzi, docházelo po prázdninách k prudkému zhoršení jak ve sféře studijní, tak i kázeňské a postojové.

4.3 EXOPROSTŘEDÍ

Exoprostředím je to prostředí, s nímž jedinec není v bezprostředním kontaktu, ale o kterém si přesto činí představu, ke kterému má vztah a o které se zajímá. Děje se tak skrze lidi, které dobře zná, kteří jsou mu blízcí, se kterými se ztotožňuje. Socializační funkci exoprostředí je uvádět děti a mladistvé do širších souvislostí života, přiblížit jim sociální vztahy a události přesahující rámec bezprostředních, osobních kontaktů tvář v tvář.

Exoprostředím je např. pracoviště rodičů, o kterém se doma hovoří, jehož problémy se před dítětem řeší, které se neustále připomíná (třeba platem, za který se pořizují nákupy, návštěvou spolupracovníků otce a matky).

Socializačně významným exoprostředím předškolního dítěte je základní škola, na kterou záhy přestoupí a kterou jaksi „spoluprožívá“ skrze vcitřování se do staršího sourozence. Podobně žáci vyšších tříd gymnázia jsou ovlivňováni exoprostředím vysoké školy, o které se snaží přes internet a skrze známé dovědět všechno možné, protože by na ní chtěli po maturitě studovat.

Exoprostředím v poněkud jiném významu je např. město, ve kterém rodina žije. Dítě je sice z mnoha stránek důvěrně zná, ale současně si skrze zážitky starších sourozenců, jejich přátel, rodičů a dospělých příbuzných uvědomuje, že „jeho město“ je také něčím, co tuto důvěrnou obeznamenost daleko přesahuje. Ví, že za několik let mu budou i tyto dosud nedostupné, utajené či zakázané oblasti „jeho města“ něčím dostupným a možná samozřejmým.

4.4 MAKROPROSTŘEDÍ

Makroprostředím je to prostředí, které jedince začíná do velkých společenskoo-kulturních celků. Jeho socializační funkcí je konstituovat člověka v jeho občanství, v jeho přináležitosti ke všeobecné, ale přitom stále konkrétněji se připomínající všelidské pospolitosti. Bez postupného sebeuvědomování dětí a mladistvých v procesech a strukturách makroprostředí není plný rozvoj jejich osobnosti možný.

Makroprostředí, ač se zdá být na jedné straně něčím příliš obecným a vzdáleným, se na straně druhé může stát cítelem, který se různými prostředky a mechanismy velice účinně, skrze mezoprostředí/exoprostředí promítá do mikroprostředí

a konkrétních socializačních událostí individua. Je silou, která mezo-, exo- i mikroprostředí individua ztvárňuje a také propojuje s mikroprostředími jiných lidí, z nichž tak činí národ, společnost, stát, případně lidstvo.

Konkrétním makroprostředím může být církev, velké politické či ekologické hnutí, sjednocující množství lidí a dávající jim zakoušet souměřitelnost nejen všech, kdo se znají, ale i těch, kteří se nikdy osobně nesetkají, případně dokonce souměřitelnost živých a jejich již zemřelých předchůdců.

5. DYSFUNKČNOST A FUNKČNOST SOCIALIZAČNÍHO PROCESU

Výklad podvojnosti cíle socializace (viz s. 83n.) zdůraznil, že vyváženost jeho dvou aspektů je optimální cílovou variantou. Nedaří-li se tuto vyváženost prosadit, tedy dojde-li k neúměrné nadvládě jednoho z obou cílových aspektů, dochází k potížím postihujícím jak socializující společnost, tak i socializovaného jedince. Socializace je oslabena ve své plné funkčnosti – netuší v personalizaci jedince.

Také předchozí pojednání o strukturu socializujících prostředí napovědělo hrozící potíže, které funkčnost socializace ohrožují. Některá prostředí se mohou natolik vydělit z celkového charakteru společnosti, že jedinec, který se jim socializačně přizpůsobuje, se dostává se společnosti do konfliktu. Příkladem nám může být izolované prostředí romské komunity, kde muži jsou bez práce, případně ztratili o pracovní zapojení zájem, rodina žije z podpor, majoritní okolí se jim averzivně uzavírá a obklopuje je zdí předsudků a urážlivé obezřetnosti a oni se snaží parazitovat bez zábran na její úkor. Vzniká tak bludný kruh konfliktních socializačních prostředí. Jiným příkladem může být prostředí adolescentní party, oddávající se hodnotám drogového opojení; či – opět z jiné oblasti – skupina podnikatelů vyzdvihujících hodnotu finančního zisku nad všechny sociální hodnoty a normy, které vyvírají etickou kvalitou mezilidského života.

Můžeme tedy z hlediska struktury prostředí rozlišit **socializaci funkční**, neboli otevřenou růstu a vývoji osobnosti tím, že překonává omezení jednotlivých prostředí a vytváří kulturu směřování k vyšším hodnotám vzájemného pochopení, solidarity a pomoci. A v kontrapozici k tomu rozlišujeme **nefunkční socializaci**, vyčleňující jedince ze širších okruhů lidské pospolitosti, vymežující jej krunýřem averzí a předsudků vůči tomu, co přesahuje rámec, kterému přivykl a který si jej podrobil.

O **funkční socializaci** hovoříme tehdy, když si jedinec přisvojuje hodnoty (životní cíle, to, oč mu jde) a normy (pravidla jednání), zabezpečující souměřitelnost vzájemně se respektujících lidí, napomáhajících si v individuální personalizaci a dbalých věcí společného zájmu.